

Department of Turkish Studies and Inner Asian Peoples
Faculty of Oriental Studies
University of Warsaw

Varşova Üniversitesi
Şarkiyat Fakültesi
Türkoloji ve Orta Asya Halkları Bölümü

Discussions on Turkology

Questions and Developments of Modern Turkology Studies

Türkoloji Tartışmaları
Başarı ve Zaaflarıyla Çağdaş Türkoloji

EDITORS/EDİTÖRLER

Öztürk Emiroğlu
Marzena Godzińska
Filip Majkowski

Warsaw 2014

Is the Issue of Compound Words a Merely Ortographic Problem in Turkey Turkish? / Türkiye Türkçesinde “Birleşik Sözcük” Sorunu Yalnızca Bir Yazım (İmla) Sorunu mudur?

The longest discussed issue about the ortography of Turkey Turkish words and the most divergent application in spelling books is how compound words should be written. The event that triggered the problem of writing words adjacently or seperately was the change of the alphabet that took place in 1928. From that date on, the problem of ortography in Turkey Turkish has come under debate. However, writing adjacently or seperately is not a solely ortographic problem. That word phrases take an invariable property or that the semantic variations in word phrases weaken cause language users to tend to write compound words adjacently. Therefore, this ortographic issue in Turkey Turkish is maybe a typological problem, and can be interpreted as a fact that adjacent writing of words may imply a sign of synthetic-agglutinative mobility and a bias to approach various typological languages. In this sense, this study suggests that Turcologists should reevaluate some philological topics based on the findings obtained from typological studies.

Key Words: ortography, compound word, Turkey Turkish, typology

Biyolojik evrimin bir teoriden mi ibaret olduğu yoksa reddedilemeyecek bir gerçeklik mi olduğu sorusunu biyologlar tartışadursunlar, dildeki değişim yadsınamaz. Hatta değişmeyen dil ya donar ve kullanıcıları için yalnızca formal bir prestij diline dönüşür ya da düpedüz ölür. Dil, bütün düzlemlerinde değişir ama en hızlı değişim gösteren yanı dış yapısı yani sözvarlığıdır. Bundan sonra sesbilgisi, biçimbilgisi ve sözdiziminde belli ölçülerde değişimler yaşanır. “Dillerin en yavaş değişen unsuru ise öbek yapı kuruluşları (kelime grupları ve bunların yapıları) ve cümle yapılarıdır (söz dizimi)” (Karabulut-Ulutaş, 2011, s. 1314). Ancak Türkiye’de “yavaş değişim” kavramı, bazı araştırmacılarca “hiç” değişim yaşanmayacağı gibi algılanmaktadır. Oysa bir dil, biçimbilgisi ve sözdizimi özellikleri bakımından da değişebilir. Hatta bir dil genel tipoloji özellikleri bakımından da kendisiyle aynı kökenden gelmeyen bir dile benzeyemeye başlayabilir.

“Ferdinand de Saussure *her dilin bir yapısı olduğunu* ve bu yapıyı ortaya koymadan öze inilemeyeceğini vurgulamıştı. Onun verilerinden büyük ölçüde faydalanan Chomsky ise, yıllar sonra, *bütün dillerin tek bir yapısı vardır* tezini ortaya atmıştır” (s. 1314). Bu düşünce, dünyadaki dillerin çok sayıda ancak dilbilgisi kurallarının ve yapı özelliklerinin az sayıda olmasından doğmuştur. Ancak, dillerin genel yapı özellikleri ve tipleri de durağan bir görünümde değildir. Görece uzun zamanlarda yaşam alanı komşuluğu ya da kültür komşuluğu yapan diller birbirlerinin yapılarını da etkileyebilmekte, tipolojilerinde hareketliliklere neden olabilmektedir. Başka bir deyişle, dilde iç ve dış yapı özellikleri kadar tipolojik özellikler de *mutlak bir değer* değildir. Ancak yukarıda belirtildiği gibi, Türkiye’de genellikle Türkoloji alanında Türkçe için bazı *mutlak* özler varsayılmış, bunların değişmeyeceği dahası değişmemesi gerektiğine dair genel bir düşünüş biçimi gelişmiştir. Üstelik bu düşünüş biçiminin bazı dilbilimciler tarafından da paylaşıldığı görülmektedir. M. Musaoğlu, Türk yazı dillerinin karşılaştırmalı dilbilgisi hazırlanırken, Hint-Avrupa dillerinin etkisi ile çağdaş edebî Türkçelerdeki birtakım “olumsuz gelişimler”in dikkate alınması gerektiğini belirtiyor. Bu “olumsuz gelişmeler”e de şunları örnek veriyor: “Cümlelerde, söylemlerde ve metinlerde kelime sırasının bozulması, devrik cümlelerin kullanım sıklığının giderek çoğalması; yabancı dil tamlama modellerinin kendi sözdizimsel kalıplarıyla kullanılarak Türkçenin sözdiziminin (sentaksının) olumsuz yönde etkilenmesi (*para sorunu yerine parasal sorun, Güteryüz Otel* yerine *Otel Güteryüz, kahvaltı etmek yerine kahvaltı yapmak* vb.), birden fazla kavramın tek bir kelime kalıbına sıkıştırılmış olması ve bunun sonucunda dilin fakirleşmesi vb.” (2000, s. 59).

Görüldüğü gibi, dilin *belgelerde izlenebilen ilk biçiminin mutlak bir özü* yansıttığı düşünülmektedir. Oysa dilin idrak edilen biçimleri, evrilmiş, değişmiş biçimlerdir ve bunların çeşitli gerekçelerle ve az veya çok değişmeye ve evrilmeye devam edeceği muhakkaktır.

Sözlü dilde çok hızlı gerçekleşen bu değişimler, yazı diline çok yavaş ve çok uzun bir zaman diliminde yansiyabilir. Yazı dilindeki değişimler en basit görünümüyle yazı dilindeki yazım (imla) değişiklikleri üzerinden izlenebilir. Bir dönemin standart kullanımıyla örtüşmeyen sıra dışı kullanımlar, “yazım yanlışı” olarak değerlendirilebilir (En azından Türkçe bu yargıyı doğrulayacak bir görünüm sunar). Ancak bu “yanlışlar”ın belli bir sıklığa ulaşmasıyla, yazı dili kendinden önceki dönemlerden farklı bir görünüme bürünmeye başlar. Elbette ki bu konuda yazı dilini ve yazımı yönlendiren sözlü dildir. Böylelikle, yeni yazım özellikleri, aynı sahadaki yeni dönemin habercisi olabilir. Bilindiği gibi, Türkçede yazım, 19. yüzyıldan beri tartışılan konulardan biridir. Ancak 19. yüzyılda başlayan tartışmalar, daha çok yüzlerce yıl boyunca özgün yazımları korunan Arapça ve

Farsça sözcükler ve sözcük öbekleri üzerinedir. Buna göre 19. yüzyılın kimi aydınları, artık Türkçenin ses ve hece sistemine uyum göstermeye başlayan, Türkçenin sesletimine yaklaşan bu sözcükleri ve sözcük öbeklerini “imlası bozuk” ve “galat” yazımlar olarak değerlendirmiş, bunları “galatat defterleri”nde toplamışlardır (bk. Kültürel, 2008). Aslında Türkiye Türkçesinin açık habercisi olan bu sözcükler (çeb ü rāst > çapraz, dest-gāh > tezgah gibi.), 1928’deki alfabe değişikliğiyle bu son ve “bozuk” yazımlarıyla standartlaşmıştır.

Öte yandan yazım konusundaki standart dışı tercihler, dildeki daha büyük değişimlerin de habercisi olabilirler. Bu noktada Türkiye Türkçesindeki birleşik sözcüklerin yazımı konusu dikkate değerdir. Bu konu, Türkiye Türkçesinin yazımı konusundaki en uzun soluklu ve yazım kılavuzlarında en farklı uygulamaların olduğu konudur. Bununla birlikte, bitişik ve ayrı yazım konusu Arap harfli metinlerin bir sorunu değildi. Çünkü Arap harfli metinler, ayrı ve bitişik yazılmak konusunu ayırtlamıyordu veya en azından bu konuda bir düzenlilik yoktu. Ancak bitişik ve ayrı yazım konusu, alfabe değişikliğinden sonra dil araştırmacılarının üzerinde en çok durdukları konulardan biri olmuştur. Özellikle kimi isim ve sıfat tamlamalarının artık bir değişken olmaktan çıkmış olan birimleri bitişik mi yazılmalıdır, yoksa ayrı mı? Bu konuda sayısız makale yazılmış, birçok tez hazırlanmıştır; konu çeşitli düzlemlerde tartışılmıştır ve hala da tartışılmaktadır. Bu bildiride bu çalışmalar ele alınmayacak, şimdiye kadar yalnızca bir yazım sorunu gibi algılanan birleşik sözcük konusunun belki de Türkçenin yeni tipolojik eğilimlerinin bir göstergesi olabileceği üzerinde durulacaktır.

Türk Dil Kurumu’nun son yazım kılavuzu olan *Yazım Kılavuzu* (2005), genel olarak önceki kılavuzların bir bölümünde bitişik yazılan veya bugün Türkiye Türkçesinde genel olarak pratikte bitişik yazılma eğilimi gösteren birleşik sözcükleri (*alt geçit*, *ön söz* gibi) ayrı yazma eğilimindedir. Bunun bir uzantısı olarak, *Yazım Kılavuzu*’da “Ayrı Yazılan Birleşik Kelimeler” başlığının 10. yönergesi dikkat çekicidir:

“*Alt*, *üst*, *ana*, *ön*, *art*, *arka*, *yan*, *karşı*, *iç*, *dış*, *orta*, *büyük*, *küçük*, *sağ*, *sol*, *peşin*, *bir*, *iki*, *tek*, *çok*, *çift* sözlerinin başa getirilmesiyle oluşturulan birleşik kelime ve terimler ayrı yazılır: *alt kurul*, *alt yazı*; *üst kat*, *üst küme*; *ana bilim dalı*, *ana dili*; *ön söz*, *ön yargı*; *art damak*, *art niyet*; *arka plan*, *arka teker*; *yan cümle*, *yan etki*; *karşı görüş*, *karşı oy*; *iç savaş*, *iç tüzük*; *dış borç*, *dış hat*; *orta kulak*, *orta oyunu*; *büyük dalga*, *büyük defter*; *küçük harf*, *küçük parmak*; *sağ açık*, *sağ bek*; *sol açık*, *sol bek*; *peşin fikir*, *peşin hüküm*; *bir gözeli*, *bir hücreli*; *iki anlamlı*, *iki eşeyli*; *tek eşli*, *tek hücreli*; *çok düzlemlili*, *çok hücreli*; *çift ayaklılar*, *çift kanatlılar* vb.”

Buna karşılık “Bitişik Yazılan Birleşik Kelimeler” başlığının bazı yönergeleri de şöyledir:

9. yönerge: “Somut olarak yer bildirmeyen *alt*, *üst* ve *üzeri* sözlerinin sona getirilmesiyle kurulan birleşik kelimeler bitişik yazılır: *ayakaltı*, *bilinçaltı*, *gözaltı* (gözetim), *şuuraltı*; *akşamüstü*, *ayaküstü*, *bayramüstü*, *gerçeküstü*, *ikindiüstü*, *olağanüstü*, *öğleüstü*, *öğleüzeri*, *suçüstü*, *yüzüstü*; *akşamüzeri*, *ayaküzeri* vb.”

14.a yönergesi: “Baş sözüyle oluşturulan sıfat tamlamaları: *başağırılık*, *başbakan*, *başbayan*, *başçavuş*, *başeser*, *başfiyat*, *başhekim*, *başhemşire*, *başkahraman*, *başkent*, *başkomutan*, *başköşe*, *başmüfettiş*, *başöğretmen*, *başparmak*, *başpehlivan*, *başrol*, *başsavcı*, *başyazar* vb.”

14.b yönergesi: “Bir topluluğun yöneticisi anlamındaki *başı* sözüyle oluşturulan belirtisiz isim tamlamaları: *aşçıbaşı*, *binbaşı*, *çarkçıbaşı*, *çeribaşı*, *elebaşı*, *mehterbaşı*, *onbaşı*, *ustabaşı*, *yüzbaşı* vb.”

15. yönerge: “*Ev* kelimesiyle kurulan birleşik kelimeler bitişik yazılır: *aşevi*, *bakımevi*, *basımevi*, *doğumevi*, *gözlemevi*, *huzurevi*, *kahveevi*, *konukevi*, *orduevi*, *öğretmenevi*, *polisevi*, *yayınevi* vb.”

Bu yönergelerle ilgili olarak en basit biçimiyle şu yorumlarımızı paylaşmak istiyoruz:

1- Her şeyden önce “Ayrı Yazılan Birleşik Kelimeler”in 10. yönergesindeki uygulamalarla “Bitişik Yazılan Birleşik Kelimeler”in diğer yönergelerindeki uygulamalar bazı noktalarda birbiriyle çelişmektedir. Bu yönergelerden örneğin *alt* ve *üst* sözcüklerinin sıfat olduğu durumlarda ayrı, isim tamlamasının tamlayanı olduğu durumlarda bitişik yazılması önerilmiştir.

2- 10 ve 14.a yönergeleri Türkçede şimdilik *önek* değilse de *önekimsi*lerin (prefixoide) gelişme eğilimi gösterdiğinin belirtileridir. Kanatlı-Balcı (2000), Türkiye Türkolojisinde Türkçede *önek* bulunmadığı görüşüne karşı çıkararak ve özellikle Avrupa Türkologlarının aksi görüşlerini destekleyerek Türkiye Türkçesindeki *alt*, *arka*, *art*, *baş*, *can*, *dış*, *el*, *göz*, *güç*, *iç*, *ön*, *öz*, *söz*, *üst*, *var*, *yok*, *yan* gibi sözcükleri *önekimsi* olarak değerlendirmektedirler. Hatta Balcı, bitişik yazımın Türkçenin yapısına aykırı olduğu düşüncesini, Türkçenin sözcük yapım yolunu tıkamaya çalışmak olarak değerlendirmektedir (1991, s. 352). Bitişik yazma yoluyla *önek*lerin oluşumunun Türkçe için bir gelişme olarak değerlendirilmesi konusu elbette tartışmalıdır. Ancak Türkçenin yaşadığı bazı değişimlerin duygusallıktan uzak nesnel bir tutumla betimlenmesi de gereklidir. Buna göre, Kanatlı-Balcı’nın *önekimsi* olarak ele aldıkları bu sözcüklerden, şimdilik özellikle yön ifade eden *alt*, *arka*, *art*, *dış*, *iç*, *ön*, *yan* sözcükleri ile *ana*, *baş* ve *öz* sözcüklerinin *önekimsi* olarak gelişmekte olup olmadığı tartışılmalı ve bu sözcüklerle oluşturulmuş sıfat tamlamalarının pratikte genel olarak bitişik yazılması bunun bir kanıtı olarak ele alınmalıdır. Sözcüklerdeki anlam kayıplarının, mümkün sesbilgisel kayıplarla desteklenmesi bu sözcüklerin *önekimsi* yerine *önek* olarak değerlendirilmesi sonucunu bile doğurabilecektir. Ancak,

şu aşamada bunun zamanı konusunda bir yorumda bulunmak mümkün görünmemektedir.

3- 9, 14.b ve 15. yönergeler yeni *sonek*lerin habercisi gibi görünmektedir.

Görüldüğü gibi Türkiye Türkçesinde bitişik ve ayrı yazılma konusu yalnızca bir yazım sorunu değil aynı zamanda biçimbilgisel bir tipoloji sorunudur. Çünkü bu konu vesilesiyle Türkçede *önek* veya *önekimsi* var mıdır veya olabilir mi tartışmaları yaşanmaktadır. Belirtildiği gibi son dönem Türkiye Türkolojisinde Türkçede birleşik sözcüklerin ağırlıklı olarak ayrı yazılması tercihi ve Türkçede *önek* olamayacağı, dahası olmaması gerektiği düşüncesi yaygındır. Kendisi de Türkçede *önek* olamayacağını düşünen H. Şahin, Türkiye’de Türkoloji biliminin gelişmeye başladığı ve özleştirme etkinliğinin yoğunluk kazandığı yıllarda Türkçede *önek* olabileceğine ilişkin görüşlerin daha yaygın olduğunu söylüyor. Çünkü ona göre Türkçede bugün *önek* veya *önekimsi* izlenimi veren yapılar, batı dillerinden yapılan çeviriler yoluyla ortaya çıkmıştır ve günümüzde giderek artmaktadır (2006, s. 73). Ancak bu görüşte düşünülmesi gereken iki nokta vardır: İlk olarak, Türkçede *önek* veya *önekimsiler* yalnızca batı dillerindeki bazı kavramlara karşılık bulma çabasıyla açıklanamaz. Bitişik yazılarak ilk değişkeni ek olma yoluna girmiş bazı yapılar, Türkçenin kendi gereksiniminden de doğmuş olabilir. İkinci olarak, bu yapıların günümüzde giderek artması karşısında bir dilbilimci olarak yapılacak şey, var olan durumun ya en azından olduğu gibi betimlenmesi veya muhtemel sonuçları göz önünde bulundurularak yorumlanmasıdır.

Peki, dünya dilleri arasında sondan eklemeli bir dil olmakla ünlü Türkçe için gerçekten böyle bir gelişme yaşanıyor olabilir mi? Başka bir deyişle, Türkçe biçimbilgisine *önek* veya en azından şimdilik *önekimsi* seçeneği eklendiği kabul edilebilir mi? Bizim düşüncemiz bunun mümkün olduğu yönünde. Dil evrenselleri ve tipolojik eğilimler konusundaki kuramsal yaklaşımlar gözden geçirildiğinde, bunun mümkün olduğu daha açık ortaya çıkmaktadır. Örneğin J. H. Greenberg, belirlediği dil evrensellerinden birinde (26. evrensel), bir dilin ya *önek* ya *sonek* ya da bunların her ikisini birden barındırabileceğini söylemektedir (1963). Gerçi, bu bildiri dünya dillerini tipolojik açıdan karşılaştırma ve temel evrenselleri tartışma amacıyla değildir. Zaten bu geniş kapsamlı konu, bir bildiri sınırlarını aştığı gibi bizim bilgi birikimimizi de fazlasıyla aşmaktadır. Ancak, şu basit bilgileri tekrar hatırlamakta bir sakınca görmüyoruz: Tipolojik çalışmalar için çok farklı parametreler kullanılmaktadır: sözdizimi sırası, sıfat-fil yan cümleleri gibi sözdizimsel parametreler yanında, dillerin hangi sesbirimleri kullandığı gibi sesbilgisel parametreler veya durum çekimi gibi biçimbilgisel, biçim-sözdizimsel veya sözdizimsel parametreler. Hatta, dillerin ara renklerin oluşumuna imkan tanıyan ana renk prototiplerinin birbirinden farklı olduğu

noktasından hareketle, renk adlandırması sistemi bile tipolojik bir parametre hatta bir dil evrenselliği parametresi olarak ele alınabilmektedir (Berlin-Kay, 1969). Biz burada biçim-sözdizimsel bir parametreyi sorguluyoruz. Başka bir deyişle, salt Türkçe ile sınırlandırılmış bir yaklaşımla, sözdizimsel bir tercihin Türkçe için biçimbilgisel bir eğilimin habercisi olup olmadığını tartışıyoruz. Kuramsal çalışmalar bu türden bir tartışmaya olanak vermektedir. O halde şu temel kuramsal bilgileri paylaşabiliriz.

Bilindiği gibi dünya dilleri üç temel biçimbilgisel tipoloji özelliğine sahiptir: eklemelilik, bükünlülük ve tekhecelilik. B. Comrie, *tekheceli (monosyllabic)* yerine *yalınlayan (isolating)* (çünkü morfolojinin olmadığı tekheceli diller olabileceği, morfolojinin ton ve vurguyla ortaya çıktığı tekheceli diller de vardır) ve *bükünlü* yerine de *kaynaşmalı (fusional)* (çünkü çekim yani büküm / bükün kavramı eklemeli diller için de geçerlidir) kullanılarak bu üç tipolojiye bir dördüncüsünü ekler: *geçişimli (polysynthetic) (bireşimli (incorporating))* (birleşik sözcük oluşturma yoluyla kavram ifadesinin sağlandığı) diller. Ancak acaba diller tipolojik açıdan yalnızca tek tipli midirler, tipleri hep aynı mı kalır veya zamanla değişebilir mi? Bugün dünya dillerinde tipolojik bakımdan katıksız bir yapıda kalabilen diller var mıdır? Comrie, dünya dillerinin büyük çoğunluğunun (belki de hepsinin), bu tiplerden herhangi birine tam olarak uymadığını belirtmektedir (2005, s. 61-73). Türkçe dünya dilleri arasında, eklemeli ve sentetik bir dil olmakla bilinir. Ancak Comrie'nin bulgusuna göre, Türkçenin bu özellikleri de değişmez değildir. N. E. Uzun, *The World Atlas of Languages Structures (WALS)* verilerine göre, Türkçenin dilsel özellikleri bakımından dünya dillerine en az %40 oranında benzediğini ve en az yaygın özelliğinin dünya dillerine benzeme oranının bile %4 olduğunu belirtmektedir (2011). Böylece, en azından WALS verilerine göre, Türkçenin tipolojik olarak “biricik” sayılabilecek herhangi bir özelliği bulunmamaktadır (Ancak, elbette WALS'ın dayandığı veritabanının güvenilirliği konusunda kuşkulu olmak gerekmektedir.).

Değişimler ne kadar zamanda ve hangi etkenlerle gerçekleşir? Comrie, genetik olarak akraba olan Fince ve Estonca'yı morfolojik olarak karşılaştırdığı bölümde, bugün Estoncanın daha kaynaşmalı (geleneksel terimle söylenirse bükünlü) bir özellik gösterdiğini, bunun da kısa bir zaman diliminde bile bir dilin açık eklemeli görünümünden güçlü bir kaynaşmalı görünüme kavuşabileceğine iyi bir örnek olduğunu söylemektedir (2005, s. 72). Değişimlerin hangi etkenlerle gerçekleşeceği konusu ise, dilbilimsel parametrelerden daha çok toplumbilimsel parametrelerle ilgilidir. L. Johanson, diller arasındaki ilişkinin süresi, yoğunluğu, ilişkinin köklü bir değişime neden olup olmayacağı konularında ayrıntılı bilgileri ancak toplumdilbiliminin verebileceğini söylüyor (2007, s. 66). Özellikle aynı coğrafyayı paylaşmak, ortak tipolojik özellikler sergilemede çok önemli bir etkidir (Romencenin

aslında bir Latin dili olduğu halde, giderek bir Slav dili özelliği göstermesi gibi). Türkçenin, en eskiden başlayarak farklı tipolojik özellikteki dillerle (Soğdca, Sanskritçe gibi eski Fars ve Hint dilleri yanında, görece daha yeni dönemlerde Farsça ve Arapça gibi) komşuluk yaptığı bilinmektedir. Buraya, kitle iletişim araçlarındaki gelişmelerle, bir coğrafyayı fiziki olarak paylaşma parametresinin bile değiştiği, kültür komşuluğu için coğrafyayı paylaşmak ön şartının ortadan kalktığı bilgisi eklenebilir. Dolayısıyla küreselleşme olgusu, en çok ve en çabuk olarak dilde yakınlaşmaları beraberinde getirmekte ve tipolojik değişimlerde baş etkenlerden biri olmaktadır. L. Johanson, Türkçenin tarih içinde diğer dillerle sayısız ilişkiler kurduğunu ve atılgan bir karaktere sahip olduğunu söylüyor (2007, s. 25). Buna göre, Türkçenin birtakım etkilere maruz kalması (veya diğer dilleri birtakım etkilere maruz bırakması) da kaçınılmaz olmaktadır. Bu noktada örneğin şu sorular sorulabilir: Türkçe eklemeli bir dil olarak bütün yapım / türetim ve çekim / işletme gereksinimlerini yalnızca *sonek*lerle mi sağlıyor? M. Öner, Türkçenin durum sistemlerini ele aldığı yazısında, Türkçenin “edatlı (sentaktik)” bir isim çekimi sistemine de sahip olduğunu ve “edatlı (sentaktik) çekimlerin isim çekimi içinde değerlendirilmesi gerektiğini” belirtmiştir (Öner, 1999, s. 13). Yine söz sırası tipolojilerinde önemli bir parametre olan sıfatlarda karşılaştırma Türkiye Türkçesinde neden artık yalnızca tipik bir *sonek* olan *+rAk* ile değil, *+DAn (daha)* gibi bir sözdizimsel olanakla yapılıyor? Başka bir deyişle örneğin *yigrek* yapısı neden yerini *+DAn (daha) yeğ* yapısına bıraktı? O halde, Türkçede, en azından belgelerle izlenebilen dönemlerden başlayarak durumun ve sıfatlarda karşılaştırmanın yalnızca *sonek*lerle ifadesi söz konusu değildir. Ayrıca bir ÖNY dili olan Türkçe bu konuda katı mıdır? Hayır, *devrik cümle* olarak adlandırılan cümlelerin özellikle sözlü dildeki yoğunluğu, Türkçenin bu konuda katı olmadığını göstermektedir. Ayrıca, şimdilik özellikle İngilizceden çeviri gibi görünen ve “Türkçede baş öge sonda bulunur.” ilkesine aykırı *sanırım*’lı veya *umarım*’lı cümlelerle Eski Anadolu Türkçesi döneminden beri izleyebildiğimiz *eğer, şayed* vb. cümle başı edatlarıyla kurulmuş cümleler ilgiye değerdir. Biz bu yeni görünümler ışığında, bazı dilbilgisi konularının bu soruların yanıtlarına göre yeniden ele alınması gerektiğini düşünüyoruz.

L. Johanson, “dil ilişkileri sonucu, yeni yapıların ortaya çıktığı kıyı dillerinde bölgesel tipolojinin (areal typology) çok önemli olduğunu, farklı kökenden diller arasındaki yüz yıllık yoğun ilişkilerin bile dikkat çekici tipolojik sonuçlara yol açabileceğini söylemektedir. Johanson, Türkçe ve Farsça gibi bin yılı aşkın bir süre boyunca etkileşim içinde bulunan dillerin durumunun özellikle dikkat çekici olduğunu belirtmektedir (2011, s. 54). Hatta Johanson, başka dillerle ilişkiye giren akraba dillerin akrabalık ilişkilerinin hala tanınabilir olduğu zamanların çok geride kalmış olabileceğini

bile vurgulamaktadır (s. 70). Ona göre Türkçenin ilişkide bulunduğu dillerin çoğunun temel tipolojileri Türkçenin temel tipolojik özelliklerinden farklıdır: bitişkenlik ve eklemelilik yerine, bükün ve kaynaşmalılık (s. 38-39). O halde, Türkçenin yoğun ilişki içinde olduğu bu *farklı tipte* dillerden etkileneceği de kaçınılmazdır. Üstelik “dilde ilişkiye bağlı değişme, dil yapısının her basamağıyla ilgilidir ve çok derin olabilir.” diyen Johanson, yabancı sözdiziminin daha görece uzun vadede gerçekleşeceği bilgisini bile kuşkuyla karşılar ve dilde hiçbir düzlemin tam güvenilir olamayacağına değinir (2007, s. 48-52).

B. Comrie, de evrenselliğin bir dilin tercih ettiği bir genelleme olduğunu, ancak bu genellemenin bir başka dil tarafından daima *ihlal edilmeye açık olduğunu* söylemektedir (2005, s. 21). *Gerçek evrenselliklerle, tipolojik eğilimleri* birbirinden ayıran Comrie, gerçek evrensellikleri de *sezdirimli ve sezdirimsiz* olmak üzere iki kategoride düşünmektedir. Örneğin, bütün dillerin ünlü kullanmasını gerçek sezdirimsiz bir evrensellik; bir dilin temel söz sırasının YÖN olması halinde, bu dilin ön çekim edatlarına sahip olacağı çıkarsamasını da gerçek sezdirimli evrensellik olarak değerlendirmektedir. Ona göre hiçbir istisnası olmayan evrensellik daha güçlüdür, ancak istisnasız evrensellikler de son derece azdır. O halde, daha çok tipolojik eğilimlerden söz etmek gerekir (s. 34-35). Türkçenin *önek* veya *önekimsi* geliştirmeye başlaması, böylece yeni tipolojik bir eğilim olarak ele alınabilir.

Dünya dillerinin bazı tipolojik eğilimlerle birbirine yaklaşması, o tipolojik eğilimin diğerlerinden daha çekici olmasıyla açıklanabilir mi? Evet, kuramsal çalışmalarda, bazı tipolojik eğilimlerin diğerlerinden daha çekici olduğu yönünde bulgular elde edilmiştir. Comrie’ye göre “dünya dilleri, bazı yapıları diğerlerine tercih etme eğilimindedir: şaklama konsonantları güney Afrika’nın küçük bir parçasında görülür; nesnenin başta olduğu söz dizimi güney Amerika’ya özgüdür, yüklem sonunda olduğu söz dizimi ise her kıtada bulunabilir” (2005, s. 23-24). L. Johanson’a göre de analitik birlikler genel kopyalama için bitişken (eklemeli-sentetik) birliklerden daha çekicidir. Kullanılabilecek analitik bir yapı varsa (karşılaştırma kuruluşunda olduğu gibi), bunlar görüldüğü kadarıyla çoğu durumda bitişken alternatiflerine tercih edilir (2007, s. 54). Buna karşılık, Türkçenin durum ve fiil çekimi gibi kategorileri yüksek bir dayanıklılığa sahiptir. Çünkü bunlar ileri düzeyde kullanışlı ve verimli kategorilerdir (s. 56). Ancak bu kuramsal çalışmalarda, *öneklerin soneklerden* daha çekici olduğuna dair herhangi bir bulgu yer almamaktadır. Dolayısıyla Türkçenin *önek* geliştirme olasılığı, evrensel tipolojik bir eğilimle açıklanamaz ve böylelikle bir dilin neden *önek* geliştirdiği veya geliştirebileceği sorusuna dilsel bir yanıt verilemez.

Peki bir dil nasıl *önek* veya *önekimsi* geliştirir? Comrie, kesin bir evrensel olmamakla birlikte bir evrensel eğilim olarak şu genel yargıyı paylaşmak-

tadır: “Bağlı morfeimler bağımsız morfeimlerden gelişmiştir” (2005, s. 268). Yani anlamlı bir biçimbirim, anlamsal kayıplarla görevsel bir biçimbirime dönüşebilir. Bu süreçte, bu biçimbirim mümkün sesbilgisel kayıplar yaşayabilir. Türkçe sesbilgisel yapısı gereği biçimbilgisel değışkeler (allamorflar) de geliştirebilir. Bu son gelişme, anlamlı biçimbirimnin görevsel bir biçimbirime dönüşmesindeki son aşama olarak ele alınabilir. Türkiye Türkçesindeki *ön*, *alt*, *ana*, *üst*, *öz*, *baş* gibi sözcükler bugün hala anlam ifade etmeye devam etmektedir. Bu bakımdan bu biçimbirimlere *önek* demek şimdilik mümkün görünmemekle birlikte, *önekimsi* demek için gerekli koşullar oluşmuştur. Bu biçimbirimlerin kullanım sıklıkları gibi, sıfat tamlaması kuruluşundaki yazım özellikleri bu konuda fikir vermektedir. Çünkü Türkiye Türkçesinde, ayrı yazımı temel yönerge olarak benimseyen Türk Dil Kurumu’nun *Yazım Kılavuzu* (2005) *baş* sözcüklü birliktelikleri bitişik yazdırma tercihinde bulunmuştur. Dahası, günlük yaşamda dil kullanıcılarının *ön*, *alt*, *ana*, *üst*, *öz*, *baş* gibi sözcüklerle kurulan birleşik yapıları bitişik yazma eğilimi de çok yüksektir: *anavatan*, *anabilim dalı*, *altgeçit*, *önsöz*, *önyargı*, *özgeçmiş*, *özdeyiş*, *başhekim*, *başkomutan* vb. Yazım (imla), tipolojik özelliklerin belirlenmesinde bir ölçüt olarak değerlendirilebilir. Comrie, yazım konusuna dolaylı olarak değinmekte ve örneğin bağımsız yazılmalarına rağmen *the*, *je* veya *le* biçimlerinin bağımsız birer biçim olarak kabul edilmelerinin – dilbilimciler hariç tutulursa- zor olduğunu söylemektedir (s. 68). Buradan şu genellemeye ulaşılabilir: Yazımda (imlada) bağımsız yazılan, gerçekte bağımsız bir biçim olmayabilir.

Sonuç

Türkçede tipolojik hareketlilikler için, özellikle *önek* veya şimdilik en azından *önekimsi* olarak adlandırılacak bir sistemin gelişiyor gibi görünmesi iyi bir örnek olabilir. Günlük yaşamda *alt*, *arka*, *art*, *dış*, *iç*, *ön*, *yan*, *ana*, *baş* ve *öz* sözcükleriyle oluşturulan öbeklerin bitişik yazılma eğilimi, bu gelişmenin ilk aşaması gibi değerlendirilebilir. Comrie, *önek* veya *sonек* kullanımını da tipolojik bir parametre olarak değerlendirmekte ve Türkçenin uzun *sonек* silsilesine rağmen hemen hiç *önek* kullanmadığını söylemektedir (2005, s. 120). Buradaki *hemen hiç* (orijinal metinde *virtually*) ifadesinden Türkçe için *önek* kullanımının ya çok az olduğu ya da *önek* kullanımının muhtemel olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Türkçenin aynı bölgeleri binlerce yıldır paylaştığı, komşuluk ettiği (areal phenomenon) ve tipolojik olarak kendisinden farklı eğilimlere sahip dillerden etkilenmediğini veya etkilenmeyeceğini düşünmek, tipoloji çalışmalarında varılan sonuçlarla çelişmek anlamına gelir. En azından belgesel olarak izlenebilen dönemlerden

başlayarak Eski Türkçe döneminde Sogdca ve Sanskritçeyle ilişkiler, İslami dönemde Arapça ve Farsçayla ilişkiler, 15. yy'dan başlayarak yavaş, 19. yy'dan başlayarak hızlı ve günümüzde ise çok hızlı olarak gelişen Avrupa dilleriyle ilişkiler, Türkçenin tipolojik yapısındaki yeni bazı eğilimleri açıklamaktadır. Bu noktada L. Johanson'un şu bulgusunu da tekrarlamakta yarar var: Diller birbirlerinden her türlü kodu kopyalayabilirler ve bir arada bulunan diller birbirlerinden gelecek etkiye tam bir direnç gösteremezler (2007). O halde dillerin tipleri de mutlak veya mistik bir özellik göstermez. Dillerin değişmez hiçbir özelliği yoktur. B. Comrie, "Başka dillerden gelen etkiler yerli yapıları tehdit eder bir hale gelebilir ve bunu önlemek için çoğu zaman yapacak fazla bir şey olmaz" (2005, s. 254) diyor. Şu aşamada, Türkçedeki hiçbir yabancı etki Türkçenin bildik tipolojik özelliklerini tehdit eder gibi görünmemektedir. Ancak halihazırdaki bu durum, Türkçenin tipolojik bir dokunulmazlığı olduğu anlamına gelmez. Bu bağlamda, "Türkçede *önek* veya *önekimsi* var mıdır veya olabilir mi?" türünden tartışmalara, "Türkçede *önek* veya *önekimsi* olamaz." biçiminde yaklaşmak, fazlasıyla korumacı bir tutum geliştirmek anlamına gelmektedir.

Kaynaklar

- Balcı, T. (1991). Öztürkçe ile birleşik sözcükler üzerine notlar. *Çağdaş Türk Dili*. S. 11. s. 345-352.
- Berlin, B.– P. Kay (1969). *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley: California Üniversitesi Yayınları.
- Comrie, B. (2005). *Dil Evrensellikleri ve Dilbilim Tipolojisi*. (Çeviren: İ. Ulutaş). Ankara: Hece Yayınları.
- Greenberg, J. H. (1963). Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements. *Universals of Language* (Yayımlayan: J. H. Greenberg). Londra: MIT Yayınları. S. 96-104.
- Johanson, L. (2007). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. (Çeviren: N. Demir). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 914.
- Johanson, L. (2011). *Türk Dili Haritası Üzerinde Keşifler*. (Çevirenler: N. Demir, E. Yılmaz). Ankara: Hacettepe Yayıncılık.
- Kanatlı, F.- T. Balcı (2000). Türkçenin gelişme eğilimleri: önekimsilerle eylem türetimi. *Dil Dergisi*. S. 94. s. 65-74.
- Karabulut, F. – İ. Ulutaş (2011). Türk dili sıfat-illili yapı tipolojisinin Japon, Kore ve Macar Tipolojileri ile Karşılaştırılması, *Turkish Studies*. S. 6 / 1. s. 1312-1339.
- Kültürel, Z. (2008). *Galatat Sözlükleri*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Musaoğlu, M. (2000). Dil evrensellikleri ve Türk yazı dillerinin dil bilgisi üzerine. *Dil Dergisi*. S. 94. s. 53-64.
- Öner, M. (1999). Türkçede edatlı (sentaktik) isim çekimi. *Türk Dili*. S. 565. s. 10-18.
- Şahin, H. (2006). Türkçe'de ön ek. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal*

Bilimler Dergisi. S. 10. s. 65-77.

Uzun, N. E. (2011), WALS yapabilir miyiz? II. *Uluslararası Dil ve Edebiyat Toplantısı (21-23 Kasım 2011) Bildirisi*. (Türk Dil Kurumu ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi işbirliğiyle).

(2005). *Yazım Kılavuzu* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 859